

*De eerste aankoop in juni 1800:
De bedreigde zwaan van Jan Asselijn.*

Bij de stichting van het Rijksmuseum op 19 november 1798: Een blik op de viering van het tweehonderdjarig jubileum in 2000

In 1795 kwam een voorlopig einde aan het bewind van de Oranjes in Nederland toen de Stadhouder, prins Willem V, naar Engeland uitweek voor de naderende Franse troepen. Het nieuwe, door Frankrijk gesteunde patriottische regime stichtte in 1798 een Nederlandse eenheidsstaat: de Bataafsche Republiek. Het totstandkomen van een nationaal museum paste in het streven van het nieuwe bewind om het historische besef van de Nederlanders te versterken. De verzamelingen van de Stadhouder die zich in Den Haag bevonden, het naturaliënkabinet en de schilderijengalerij, waren weliswaar door het Franse leger naar Parijs gevoerd, maar in diverse stadhouderlijke gebouwen bevonden zich nog de nodige schilderijen en meubels. Deze vormden samen met werken uit bezit van de republiek en een aantal historische reliëken de collectie van het nieuwe museum, dat op initiatief van Isaac J.A. Gogel, de toenmalige Agent (minister) van Financiën werd ingericht. Op 19 november 1798 besloot het Uitvoerend Bewind, het regeringscollege van de Bataafsche Republiek, tot de stichting van de Nationale Konst-Gallerij. Deze directe voorloper van het Rijksmuseum opende op 31 mei 1800 in het Huis ten Bosch zijn deuren.¹

Eveneens in 1798, op 17 augustus, was voorgesteld de in Den Haag achtergebleven bibliotheek van de stadhouder tot Nationale Bibliotheek te maken en op 8 november 1798 werd dit besluit door de Constituerende Vergadering bevestigd. De op deze wijze tot stand gekomen Koninklijke Bibliotheek vierde deze zomer zijn tweehonderdjarig bestaan met enkele fraaie tentoonstellingen en publicaties.

Het Rijksmuseum zal in het jaar 2000 zijn tweehonderdjarig bestaan eveneens met een reeks van tentoonstellingen (zie p. 362) en de nodige publicaties vieren. Bij deze viering zal de geschiedenis van het Rijksmuseum en van de verzamelingen die in de loop van die tijd een plaats kregen binnen het Rijksmuseum het centrale thema vormen. In de afgelopen decennia zijn al vele deelstudies over deze geschiedenis gepubliceerd, veelal in dit *Bulletin*,² maar een samenvattende studie over 200 jaar Rijksmuseum ontbreekt tot dusverre. Op 31 mei 2000 zal over die complexe en fascinerende geschiedenis een boek van de hand van de historicus Gijs van der Ham verschijnen.³ Daarnaast zal in verschillende tentoonstellingen aandacht worden besteed aan de geschiedenis en de verzamelingen van het Rijksmuseum.

Een vroeg hoofdstuk uit de geschiedenis van het Rijksmuseum wordt in de tentoonstelling *Een Koninklijk Museum* belicht. Nadat in 1806 de Bataafsche Republiek het Koninkrijk Holland was geworden, met koning Lodewijk Napoleon, de broer van Napoleon Bonaparte, aan het hoofd, werd het inmiddels tot Koninklijk Museum omgedoopte museum overgebracht naar de nieuwe hoofdstad, Amsterdam. Daar werd het tijdelijk gehuisvest in het Koninklijk Paleis (het voormalige Stadhuis). Ondanks haar korte duur vormde de regeringsperiode van Lodewijk Napoleon (1806-1810) een periode van grote bloei voor het Rijksmuseum: met een ongekend aantal aankopen van schilderijen door oude en 'levende' meesters, werd in deze jaren een brede basis voor het latere Rijksmuseum gelegd.

De prentverzameling van P.C. Baron van Leyden, die door Lodewijk Napoleon voor de Koninklijke Bibliotheek in 1807 werd aangekocht, vormde de kern van het latere Rijksprentenkabinet, en de basis voor de belangrijke collectie Rembrandt-etsen in het Rijksmuseum, met talrijke

sel
e
le
legen-
lt gij
naar

de
van
et
t, het
Met
nter-
r
zaal
an de
n met
e-
nelen
el
/se
ne
e
der-
in
is.
<-
en
ug-

sen-
de-
t vijf
een
tstaan
uw

komt
tikel
this-
al

unieke proefdrukken en drukvarianten, die samen met die van het British Museum tot de belangrijkste in de wereld behoort. Uit beide verzamelingen wordt het mooiste denkbare overzicht van Rembrandts etskunst, *Rembrandt in alle staten*, samengesteld dat in twee opeenvolgende tentoonstellingen wordt getoond.

Tot de vroege geschiedenis van het Rijksmuseum behoort ook die van het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden, waarin vanaf het begin van de negentiende eeuw de verzameling Chinese kunstvoorwerpen van Jean Theodore Royer (1737–1807)⁴ was ondergebracht. In de tentoonstelling *Royers Chinese Kabinet* wordt deze collectie, die thans is verdeeld tussen het Rijksmuseum voor Volkenkunde in Leiden en het Rijksmuseum, gereconstrueerd.

Het Koninklijk Kabinet ging in 1875 op in het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst, dat in 1885 een plaats kreeg in het nieuwe, juist geopende Rijksmuseumgebouw. Uit dit museum zijn de latere afdelingen Nederlandse Geschiedenis en Beeldhouwkunst en Kunstnijverheid ontstaan.⁵ De verschijning van de bestandscatalogi van twee belangrijke kunstnijverheidsverzamelingen vormen de aanleiding tot presentaties van *Amsterdams goud en zilver* en van het *Meissen porselein*. Verder zal een tentoonstelling gewijd worden aan kostuums uit de verzameling Six: *Regenten in de kleren*. In 1987 schonk de familie Six meer dan 600 kostuums en accessoires, daterend van 1630 tot 1960. Deze collectie roept een uniek beeld op van het leven van een Amsterdamse regentenfamilie door de eeuwen heen.

De Nederlandse kunst van de zeventiende eeuw heeft van het begin af een centrale plaats in het Rijksmuseum ingenomen. In de loop van twee eeuwen is dankzij schenkingen, legaten en aankopen het overzicht in het Rijksmuseum van de kunst van deze Gouden Eeuw, zowel van de schilderkunst, als van de beeldhouwkunst en kunstnijverheid, als ook van de prent- en tekenkunst, uitgegroeid tot het meest rijke en omvangrijkste op dit gebied in de wereld.⁶ Hoe fraai dit overzicht ook is, er zullen altijd belangrijke meesterwerken, die over musea elders in de wereld verspreid zijn, blijven ontbreken. Een honderdtal daarvan hoopt het Rijksmuseum, naast honderd meesterwerken uit de eigen collectie, als bruikleen te tonen in de grote jubileumtentoonstelling *De Glorie van de Gouden Eeuw*. In deze tentoonstelling behoudt de Nachtwacht zijn centrale plaats, maar zal Rembrandts werk tijdelijk versterkt worden met andere meesterwerken van zijn hand, als de *Anatomische les van prof. Tulp* (1632), dat voor het eerst naast zijn *Portret van Wittenbogaert* (1633) zal worden getoond. Afgezien van Rembrandt zullen niet alleen belangrijke schilderijen van Gerard ter Borch, Frans Hals, Jacob van Ruisdael, Pieter Saenredam, Johannes Vermeer en vele anderen tijdelijk naar Nederland terugkeren, maar ook beelden van Verhulst en Quellinus, topstukken van zilver, Delfts aardewerk, meubels en prenten en tekeningen, om samen een schitterend en uniek overzicht te vormen van de Nederlandse kunst in de Gouden Eeuw.

Noten

¹ Zie Frans Grijzenhout, '19 november 1798: de stichtingsdatum van het Rijksmuseum', *Bulletin van het Rijksmuseum* 34 (1986), pp. 215–219.

² Zie onder meer de twee omvangrijke artikelen in dit nummer, pp. 125–205 en pp. 206–263.

³ Deze publicatie is mogelijk gemaakt door het Prins Bernhard Fonds en het Onderzoeksfonds voor de Geschiedenis van het Rijksmuseum. Het laatstgenoemde Onderzoeksfonds (inlichtingen bij de secretaris Mr. K. Schoemaker, Rijksmuseum), verschaft jaarlijks enkele beurzen voor jonge onderzoekers om onderzoek te verrichten naar aspecten van de geschiedenis van het Rijksmuseum (zie onder meer pp. 206–263) en hoopt op 31 mei 2000 de prof. dr. H.W.

van Os-prijs voor de beste publicatie over het Rijksmuseum uit te reiken.

⁴ Zie Jan van Campen, 'De verzameling van de amateur-sinoloog J.Th. Royer in het Rijksmuseum', *Bulletin van het Rijksmuseum*, 43 (1995), pp. 3–35.

⁵ Zie Johan Bos, 'De geschiedenis is vastgelegd in boeken, niet in musea', *Bulletin van het Rijksmuseum*, 45 (1997), pp. 262–309, spec. 278–283.

⁶ Zie voor de negentiende-eeuwse verwervingsgeschiedenis Ellinoor Bergvelt, *Het Pantheon der Gouden eeuw – Van Nationale Konst–Gallerij tot Rijksmuseum van Schilderijen (1798–1896)*, Zwolle 1998.

Jan Piet Filedt Kok
met medewerking van Ellinoor Bergvelt

De vroege Nederlandse schilderkunst in het Rijksmuseum*

Aan gapingen, helaas, ontbreekt het in onze musea niet. Terwijl men te Brussel een zestal zalen gevuld heeft met meesters uit de XVIe en XVIIe eeuw, terwijl te Keulen, te Neurenberg, te Munchen, te Londen ook van deze schilders geheele verzamelingen zijn bijeengebracht, zijn wij ten eenemale verstoken van de gelegenheid om deze periode onzer kunstgeschiedenis te bestudeeren. Te vergeefs zult gij in 's Rijks musea zoeken naar Lucas van Leiden, naar Scorel, naar Goltzius, naar Lastman, Pinas, van Mander en zoovele anderen.

Victor de Stuers in 'Holland op zijn smalst' (1873)

Het ontbreken van de vroege Nederlandse schilderkunst is één van de voorbeelden van lacunes in ons openbaar kunstbezit die De Stuers in zijn geruchtmakende *Gids*-artikel geeft (met een korrel zout, wat Van Scorel betreft, zie afb. 6);¹ hij meende dat dergelijke lacunes net zoals bij een bibliotheek door een actief verwervingsbeleid van de Nederlandse overheid moesten worden aangevuld. De noodkreet van De Stuers heeft inderdaad geresulteerd in een actiever overheidsbeleid op het gebied van het culturele erfgoed en vormde ook de feitelijke aanzet tot de bouw van het Rijksmuseum, waarin in 1885 verschillende Rijkscollecties werden ondergebracht.

Opvallend is dat De Stuers in zijn opsomming alleen de namen van zestiende-eeuwse Noord-Nederlandse schilders noemt en niet die van vijftiende-eeuwse Vlaamse voorlopers zoals de gebroeders Van Eyck, Petrus Christus en Dirck Bouts, en van zestiende-eeuwers als Antonio Moro, Pourbus en Brueghel, die wel onder de kunstenaarsnamen in het decoratieprogramma van het nieuwe Rijksmuseum te vinden zijn.² Hoewel het Rijksmuseum in de jaren rondom 1900 zowel vroege schilderijen van Noord- als van Zuid-Nederlandse meesters heeft aangekocht, is het er, met uitzondering van Antonio Moro (afb. 40), nooit in geslaagd werken van de genoemde Vlaamse meesters te verwerven. De Vlaamse primitieven ontbreken nog steeds in het Rijksmuseum.

In het nieuwe Rijksmuseumgebouw aan de Stadhouderskade besloeg de presentatie van de zeventiende-eeuwse schilderkunst, met Rembrandts *Nachtwacht* als middelpunt, het grootste deel van de bovenverdieping. Met uitzondering van de schilderijen in de Internationale zaal, toonde het Rijksmuseum Nederlandse schilderkunst. Na de grote zaal met buitenlandse kunst aan het begin van de rondgang, volgden twee kleinere ruimten met een gering aantal vijftiende- en zestiende-eeuwse Noord- en Zuid-Nederlandse panelen (afb. 18-19), en daarna kwamen heel veel zalen zeventiende- (en achttiende-) eeuwse schilderijen met als afsluiting de 'Moderne kunst'. In 1948 werd besloten de weinige vijftiende- en zestiende-eeuwse Zuid-Nederlandse schilderijen (afb. 7-9, 31, 33, 37) in bruikleen af te staan aan het Mauritshuis. Pas onlangs is een aantal van deze bruiklenen, vooral zestiende-eeuwse Vlamingen (afb. 33, 41), naar het Rijksmuseum teruggekeerd.

In de naoorlogse periode groeide de presentatie van de Noord-Nederlandse vijftiende- en zestiende-eeuwse schilderkunst uit tot vijf kabinetten en een grote zaal, waardoor een heel wat rijker en completer beeld is ontstaan dan aan het eind van de negentiende eeuw mogelijk was – maar ze blijft beperkt in omvang in verhouding tot wat daarna komt aan zeventiende-eeuwse kunst. In dit artikel wordt belicht hoe de toename van kunsthistorische kennis, een veranderend museaal